

Paşa, nr. 2819/3); Köstendilli Süleyman Şeyhî, *Bahrü'l-velâye* (İstanbul 2007); Harîrîzâde, *Tibyânü vesâ'ili'l-hakâ'ik* (Süleymaniye Ktp., Fâtih İbrâhim Efendi, nr. 430-432); Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî* (I-IV, İstanbul 1308-1316); Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Mûellifleri* (I-III, İstanbul 1333-1342); Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ* (I-V, İstanbul 2006); Ahmed Sâfi Bey, *Sefinetü's-sâfi* (Süleymaniye Ktp., Mikrofilm Arşivi, nr. 2096); Sâdık Vîcdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye* (İstanbul 1338-1341); Hocaîzâde Ahmed Hilmi, *Ziyâret-i Evliyâ* (İstanbul 1325, 1327) ve *Hadikatü'l-evliyâ* (İstanbul 1318-1320); Hüseyin Ayyansarâyî, *Hadikatü'l-cevâmî* (I-II, İstanbul 1281).

Anadolu ve Rumeli evliyalari hakkında modern dönemde yazılan bazı eserler de şunlardır: Nezihe Araz, *Anadolu Evliyalari* (İstanbul 1958), *Batı Anadolu ve Rumeli Evliyalari* (İstanbul 2003); M. Necati Bursalı, *İstanbul ve Anadolu Evliyalari* (I-II, İstanbul 1986); Hüseyin Piroğlu, *Evliyalari Yatağı Anadolu* (Ankara 1992); *Türkiye Gazetesi Evliyalari Ansiklopedisi* (I-X, İstanbul 1992-1993); *Uluslararası Dünya Eren ve Evliyalari Kongresi Bildirileri* (Ankara 1998); Ethem Cebecioğlu, *Allah Dostlari: 20. Yüzyıl Türkiye Evliya Menâkıbi* (I-III, Ankara 2001). Belli şehirlerdeki evliya dair yazılan bazı eserler şöylece sıralanabilir: Bursalı Mehmed Tâhir, *Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihin ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli* (İzmir 1324); Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi* (I-II, İstanbul 1330-1332; III-IV, 1927-1935); M. Ziyaeddin Demircioğlu, *Kastamonu Evliyalari* (Kastamonu 1957); Aysel Akan, *İstanbul Evliyalari* (İstanbul 1968); Necati Seçkin, *Edirne Evliyalari* (İstanbul 1971); Hasan Turhan, *Bursa Evliyalari ve Tarihi Eserleri* (Bursa 1982); Mehmet Silay, *Hatay Evliyalari* (Antakya 1989); Ayhan Yalçın, *İstanbul Evliyalari* (İstanbul 1996); Mehmet Şemsettin Ulusoy, *Bursa Dergâhlari: Yâdigâr-ı Şemsî* (Bursa 1997); Ali İzzet Efendi, *Çorum Evliyalari* (Çorum 2002). Kadın evliyalari ilgili eserler: Sülemî, *Zikrû'n-nisveti'l-müte'abbidâti's-şûfiyyât* (Kahire 1993); Mehmed Zihni Efendi, *Meşâhîrû'n-nisâ* (I-II, İstanbul 1294-1295); Cevad Nurbahş, *Zenân-ı Sûfi* (London 1363); Margaret Smith, *Bir Kadın Sufi: Râbia* (İstanbul 1991); Süleyman Uludağ, *Sûfi Gözüyle Kadın* (İstanbul 1995); Mustafa Özdemir, *Hazret-i Râbia ve Kadın*

Evliyalari (İstanbul 2006); Bekir Şişman, *Kadın Evliyalari Menkıbeleri* (İstanbul 2009); Nurettin Gemici, *17. Yüzyılda Kadın Evliyalari* (İstanbul 2010). Bazı tarihatlara mensup meşâyih hakkında yazılan eserler de vardır. Nakşibendiyye'ye dair Fahreddin Ali Safî *Reşehât-ı 'Aynü'l-hayât* (Tahran 1977), Mevleviyye'ye dair Sâkib Dede *Sefîne-i Nefise-i Mevleviyyân* (Kahire 1283), Halvetiyye'ye dair Cemâleddin Hulvî *Lemezât-ı Hulviyye* (İstanbul 1993), Kâdiriyye'ye dair Mehmed Rifat Efendi *Nefhatü'r-riyâzi'l-âliyye* (İstanbul 2007), Bayramiyye'ye dair Sarı Abdullah Efendi *Semerâtü'l-fuâd* (İstanbul 1288) adlı eserleri kaleme almıştır. Velîlerin daha çok kerametlerinin anlatıldığı menâkıbnâme ve velâyetnâme türü eserler de evliya dair başvuru kaynaklarındandır (bk. MENÂKİBNÂME).

BİBLİYOGRAFYA :

Mûsne'd, V, 229; Hakîm et-Tirmizî, *Hatmü'l-evliyâ'* (nşr. Osman İsmâil Yahyâ), Beyrut 1965, s. 344, 364, 366, 394; Serrâc, *el-Lüma'*, s. 22, 255, 401, 527; Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, s. 21, 74; Sülemî, *Tabakât*, s. 1, 32, 71, 72, 85, 100, 255; Ebû Nu'aym, *Hilye*, I, 5-10; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 61, 73, 441, 483, 502, 519, 666; Hücverî, *Keşfü'l-mahcûb*, Tahran 1338, s. 230-235, 265-303; Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmî'd-dîn*, Kahire 1358/1939, III, 19-20; Ahmed-i Câmî, *Miftâhu'n-necât* (nşr. Ali Fâzıl), Tahran 1347 hş., s. 171-201; a.mlf., *Ünsü't-tâ'ibîn* (nşr. Ali Fâzıl), Tahran 1368 hş., s. 232-246; Muhammed b. Münvever, *Esrârü't-tevhîd* (nşr. Zebîhullah Safâ), Tahran 1348 hş., s. 18, 248, 311, 348, 350; Feridüddin Attâr, *Tezkiretû'l-evliyâ'* (nşr. Muhammed İstî'lâmî), Tahran 1346 hş., s. 29; Necmeddin-i Kübrâ, *Fevâ'ihu'l-cemâl ve fevâtihu'l-celâl* (nşr. F. Meier), Wiesbaden 1957, s. 82-87, 89-93; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Kahire 1293, I, 198-379; II, 7-52; a.mlf., *Fuûş* (Affî), s. 135; Necmeddin-i Dâye, *Mirşâdû'l-'ibâd* (nşr. M. Emîn Riyâhî), Tahran 1365 hş., s. 226, 242, 379, 543; İbn Haldûn, *Şifâ'ü's-sâ'il*, s. 107; a.mlf., *Mukaddime*, Beyrut 1967, s. 102; Şarânî, *el-Yevâkit ve'l-cevâhir*, Kahire 1305, I, 18; Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî, *Câmî'u'l-uşul*, Kahire 1298, s. 19; İsmail Fennî [Ertuğrul], *Vahdet-i Vücûd ve Muhyiddin-i Arabî*, İstanbul 1928, s. 220; Ebû'l-Alâ el-Affî, *et-Taşavvuf: es-Şevretü'r-rûhiyye fi'l-İslâm*, Kahire 1963, s. 312; Ma'sûm Ali Şah, *Tarâ'ik*, I, 104-174; II, 48-53; Abdülmuhsin el-Hüseynî, *el-Ma'rife 'inde'l-Hakîm et-Tirmizî*, Kahire, ts. (Dârü'l-kâtibî'l-Arabî), s. 165; Abdülhüseyn Zerrinkûb, *Cüstücû der Taşavvuf-ı İrân*, Tahran 1369 hş., s. 49-55; Reşad Öngören, "Osmanlı Tarih Araştırmaları İçin Kaynaklar", *Gümüşlûden Gümüşlûde Osmanlı Kültüründe Bursa* (haz. Hasan Basri Öcalan), İstanbul 2003, s. 174-188; Musa Koçar, "Kur'an'da Velî Kavramı", *Araştırmalar-İnsan Bilimleri Araştırmaları*, V/9-10, Isparta 2003, s. 159-184; B. P. Fenton, "Yahudi Misticizmi ve İslâm Tasavvufunda Evliyâ Hiyerarşisi" (trc. Salih Çifti), *Uûlâhiyat Fakültesi Dergisi*, XVI/2, Bursa 2007, s. 369-391; Hamid Algar, "Awliâ", *Eİr.*, III, 119-120.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

VELİAHT

(ولي العهد)

Bir hükümdarın kendisinden sonra tahta geçmek üzere belirlediği kişi.

Sözlükte "bir işi üstlenen kimse, sahip" anlamındaki **velî** ile "antlaşma, yükümlülük" anlamındaki **ahd** kelimelerinden meydana gelen **velî-ahd** (**veliyü'l-ahd**) "bir yükümlülüğü üstlenen, taahhüt eden kimse" demektir. Terim olarak halife ve hükümdarların kendilerinden sonra tahta geçmek üzere belirledikleri kişileri ifade eder. Veliht terimi "veliyü ahd-i-müslimîn" (müslümanların yönetim sorumluluğunu üstlenen kişi) teriminin kısaltılmış biçimidir. Velihtlar hükümdarın oğlu veya kardeşi olabileceği gibi hânedanın diğer mensupları arasından da seçilebilirdi. Abbâsî Halifesi Me'mûn'un Ali er-Rızâ'yı veliaht tayin etmesi örneğinde görüldüğü gibi bunun istisnalarına da rastlanmaktadır.

Hilâfet veya saltanatın veraset yoluyla belirlenmesi usulünü ilk defa, oğlu Yezîd'i kendine veliaht yapan Emevî Devleti'nin kurucusu Muâviye b. Ebû Süfyân uyguladı. Daha sonra Yezîd de aynı uygulamayı sürdürdü ve oğlu Muâviye'yi veliaht tayin etti. II. Muâviye'nin veliaht belirlemeden görevden ayrılması ile ortaya çıkan siyasî kriz, Câbiye toplantısında Emevî ailesinden Mervân b. Hakem'in halifelîğe ve aynı aileden Hâlid b. Yezîd b. Muâviye ile Amr b. Saîd el-Eşdak'ın veliahtlığa getirilmesiyle çözüldü. Daha sonra bu veliahtları azleden Mervân b. Hakem, oğulları Abdülmelek ile Abdülazîz'i sırayla kendisine veliaht tayin etti. Mervân'ın ardından gelen Ömer b. Abdülazîz dışındaki Emevî halifelerinin tamamı bu uygulamayı devam ettirdi ve oğulları yanında bazan da kardeşlerini veliahtlığa getirdi. Bir isyan sonucu iktidarı ele geçiren III. Yezîd ve II. Mervân dışındaki Emevî halifelerinin hepsi bir önceki halife tarafından veliaht tayiniyle bu makama oturdu.

Abbâsîler'de de bir iki istisna dışında bu uygulamanın sürdürülmesi İslâm dünyasında verasete dayalı hilâfetin iyice yerleşmesiyle neticelendi. Me'mûn, bu uygulamaya karşı çıkıp Ali evlâdından İmam Ali er-Rızâ'yı kendisine veliaht tayin ettiyse de Ali er-Rızâ halifeden önce vefat etti. Daha sonra Me'mûn'un veliaht tayin ettiği kardeşi Mu'tasım-Billâh halifelik makamına geçti. Halife Vâsiḳ-Billâh oğlunu

veliaht olarak belirlemeden vefat edince devlet adamları kardeşi Mütevekkil-Alel-lah'a biat edip hilâfetin Abbâsî ailesinde kalmasını sağladı. Abbâsî halifeleri, siyasî ve askerî otoritelerini kaybettikleri Sâmer-râ dönemiyle Büveyhî ve Selçuklular'ın nü-fuzu altına girdikleri dönemlerde de veliaht tayin etme geleneğini sürdürdüler. Bu iki gücün istekleri doğrultusunda halifeleri azledip yerine bir başkasını getirdikleri zamanlarda bile -siyasî düşüncelerle de olsa- halifelik için Abbâsî ailesi dışında herhangi birini tayin etme yoluna gitmediler. Bağdat Abbâsî hilâfetinin yıkılışına kadar halifelik veliaht tayini usulüyle Abbâsî ailesinde devam etti. Aynı şekilde Endülü's Emevî Devleti, Fâtımî ve Mısır Abbâsî halifeliklerinde de halifeler bu usulle iş başına geldi.

Başta Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklular olmak üzere müslüman Türk devletlerinde de aynı usul benimsendi. Ancak Türkler arasındaki İslâm öncesi hâkimiyet anlayışı sebebiyle veliaht tayinleri taht kavgalarını engelleyemedi. Memlûkler'de bir sultanın tahtı ele geçirebilmesi, aralarında soy bakımından bir üstünlük bulunmayan diğer Memlûk emirlerine karşı kazanacağı siyasî ve askerî başarılarına bağlıydı. Memlûk sultanları kendilerinden sonra oğullarını veliaht tayin etme yoluna gittiler de bu çoğu zaman ya kabul görmedi yahut veliaht başa geçmesinden bir müddet sonra güçlü emirler tarafından görevden uzaklaştırıldı. Memlûkler'in çağdaşı olan Delhi Türk sultanları da veliaht belirleme usulünü uyguladı, ancak bu uygulama pratiğe pek yansımadi. Kırım Hanlığı'nda da veliahtlık müessesesi mevcut ve veliahtlar "kalgay" unvanıyla anılırdı (DİA, XXIV, 259). Diğer taraftan Osmanlılarla veliaht tayini usulü bulunmamakla birlikte saltanat babadan oğula geçirdi. Padişahın vefatından sonra toplanan devlet adamları ve askerler sevilen bir şehzadeyi merkeze çağırırlardı. 1617'de I. Ahmed'in ölümü üzerine yeni bir uygulama ile yerine oğlu değil kardeşi I. Mustafa getirildi. Giderek hânedanın en yaşlı erkek üyesi tahta geçti; bu uygulama "ekberiyet" usulünü ortaya çıkardı ve veliahtlık Osmanlı saray teşkilâtı içinde yerini aldı. Günümüzde de Suudi Arabistan, Ürdün, Katar ve Bahreyn gibi müslüman devletlerinde veliaht tayiniyle iş başına gelme uygulaması devam etmektedir.

Muâviye'nin, oğlu Yezîd'i veliaht tayin etmesi İslâm dünyasında hilâfetin saltanata dönüşmesi olarak görülmüş ve o günden bu yana tartışmaları beraberinde ge-

tirmiştir. Şiiler imamın (halifenin) nasla tayinini kabul ederken Hâricîler halifenin seçimle belirlenmesi görüşündedir. Sünnî anlayışta ise Muâviye'nin oğlu Yezîd'i veliaht tayin etmesi hakkında farklı görüşlere sahip iki grup vardır. Bu uygulamaya karşı çıkan birinci gruba göre Hz. Ömer'i veliaht belirleyen Hz. Ebû Bekir oğlunu veya ailesinden birini bu işle görevlendirmemiş, ardından Ömer de buna izin vermemiştir. Hz. Ali kendisinden sonra oğullarını veliaht tayin etmesini isteyenlere, "Bunu size ne emrederim ne de yasaklarım" demiştir. Muâviye'nin, oğlu Yezîd'i veliahtlığa getirme konusunda ısrar etmesi ve Yezîd'in bir halifeye yakışmayacak hayat tarzı bu grubun yönelttiği eleştiriler arasındadır. İkinci gruba göre halife, kendisinden sonra ümmetin ihtilâfa düşmesi ve birliğinin bozulmaması için böyle bir tasarrufla bulunabilir. Nitekim Hz. Ebû Bekir, Ömer'i halef bırakmış, Ömer de halifenin belirlenmesini altı kişilik şûrâya havale etmiştir. Ayrıca İslâm toplumunda dinî hassasiyetin giderek zayıflayıp yerini kabile asabiyetine ve iktidar hevesine bırakması yüzünden Muâviye'nin lâıyk olanı daha lâıyk olana tercih edip oğlunda ısrar ettiğini, başka birini belirlemesi halinde toplum tarafından bunun kabul görmeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Nitekim Muâviye b. Yezîd ile Ömer b. Abdülazîz'in veliaht tayini konusundaki farklı tutumları olumlu sonuç vermemiştir. Bunun yanında halifenin oğlunu veliaht tayin edemeyeceğine dair bir nas bulunmamaktadır. Hulefâ-yi Râşidîn'in uygulamasından hareketle halef tayin etme usulünü kabul eden İslâm hukukçularının birçoğu verasete dayalı veliahtlık uygulamasını bu statüde görmüştür. Araştırmacılar, bu uygulamayı başlatan Muâviye'nin Arap siyasî kültüründe mevcut olan biat geleneğinden ve Bizans ile Sâsânî devletlerinde uygulanan veraset usulünden etkilendiği görüşündedir.

Öte yandan veliaht tayini usulünde zaman içerisinde birtakım uygulama farklılıkları göze çarpmaktadır. Başlangıçta veliahtın belirlenmesi sırasında Mervân b. Hakem'den itibaren iki veya Hârûnürreşid örneğinde olduğu gibi üç veliaht birden tayin edilmiştir. Kendi çocukları henüz bulûğ çağına ermediğinden kardeşini veya aileden bir başkasını birinci sırada, kendi oğlunu ikinci sırada gösterenler bulunduğu gibi bulûğ çağına ermemiş oğullarını doğrudan veliaht tayin edenler de vardır. Nitekim II. Yezîd kardeşi Hîşâm'ı birinci sırada, oğlu Velîd'i ikinci sıra-

da veliaht tayin ederken Hârûnürreşid oğlu Emin'i beş yaşında veliaht tayin etmiştir. Emevîler devrinde veliahtlığa getirilecek kişinin annesinin "ümmü veled" olmasına dikkat edilirken bu anlayış sonraki dönemlerde terkedilmiştir. Mervân b. Hakem'den itibaren halifelerin mevcut veliahtları azledip kendi oğulları için biat alma girişimlerine sıkça rastlanmaktadır. Özellikle Emevîler'de görülen bu uygulama hânedan ailesinde devleti yıpratıcı iç çekişmelere yol açmıştır.

Veliaht tayinleri bir ahidnâme ile kayıt altına alınır ve hazırlanan ahidnâme bazan veliahda teslim edilir, bazan da bir kasada, mescid veya Kâbe gibi emniyetli bir mekânda saklanırdı (Taberî, VII, 470; VIII, 278). Bu ahidnâme metinlerinde genellikle halife ile veliahdın isim ve lakapları, veliahdın halifeliği kabul ettiğini bildiren ibare ve şahitlerin isimleri yer almaktadır. Halife tayininde olduğu gibi veliaht tayininde de biat merasimi düzenlenirdi. Halifenin huzurunda gerçekleşen bu merasimde devletin ileri gelenlerinden, vilâyet temsilcileri ve halk kesiminden törene katılan bazı kimselerden sözlü olarak veliahda biat alma usulü Kalkaşendî'deki anlatıma göre (*Şubhu'l-a'sâ*, IX, 280) muhtemelen Abdülmelik b. Mervân döneminden itibaren başlamıştır. Törenin ardından bu tayin valiliklere bildirilerek biat alınması emredilirdi. Biat merasiminde ayrıca veliahda halifeliği sırasında kullanacağı bir lakap verilirdi. Ne zaman ortaya çıktığı bilinmeyen bu âdetin Halife Mehdi-Billâh'ın bu lakabını daha veliaht iken kullanmasından hareketle onunla birlikte başladığı söylenebilir. Abbâsîler devrinde tayinle beraber veliahda "livâü'l-ahd" denilen siyah bir sancak verilir (Taberî, IX, 176), veliaht henüz bulûğ çağına ermemişse kendisine bir vasî tayin edilir. Çoğu zaman tecrübe kazanmaları için büyük eyaletlerde valilikle görevlendirilen veliahtların isimleri hutbelerde halifeden sonra zikredilir, paralar üzerine de yazılırdı.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Sâvî), s. 155; a.mlf., *el-İmâme ve's-siyâse* (nşr. Ali Şîrî), Beyrut 1410/1990, I, 188-189; Ya'kûbî, *Târîh* (nşr. Halîl el-Mansûr), Beyrut 1419/1999, II, tür.yer.; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), tür.yer.; İbn Abdürabbih, *el-İlk-dü'l-ferîd* (nşr. Abdülmecîd et-Terhînî – Müfid M. Kumeyha), Beyrut 1404/1983, V, 117-121; Mâveridî, *el-Ahkâmü's-sultânîyye: İslâm'da Hilâfet ve Devlet Hukuku* (trc. Ali Şafak), İstanbul 1996, s. 6-18; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 121; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, tür.yer.; İbn Haldûn, *Mukaddime* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1982, I, 580-594; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, IX, 275, 280, 348-397; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ* (nşr. Kâsım eş-Şem-

VELİAHT

mâî – Muhammed el-Osmânî), Beirut 1986, s. 350, 355; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 29, 62, 118, 139, 180, 195, 296, 301-302, 447; Anwar G. Chejne, *Succession to the Rule in Islam*, Lahor 1979; Hasan İbrâhîm, *İslâm Tarihi*, II, 132-133, 289-292, 495-504; III, 67-71; IV, 169-177; Philip K. Hitti, *İslâm Tarihi* (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1989, I, 311, 488-489; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1991, s. 236-237, 244-245, 258-259, 263-264; Vecdi Akyüz, *Hilâfetin Saltanata Dönüşmesi*, İstanbul 1991, s. 151-194; Hüseyin Atvân, *Nizâmü velâyeti'l-ahd ve verâseti'l-hilâfe fi'l-âsri'l-Ümevî*, Beirut 1411/1991; İsmail Yiğit, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlûkler*, İstanbul 1991, s. 134, 159-161, 393-394; a.mlf., “Emevîler”, *DİA*, XI, 90; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1992, III, 128-130; M. Ziyâeddin Reyis, *İslâm'da Siyasî Düşünce Tarihi* (trc. İbrahim Sarmış), İstanbul 1995, s. 176-186, 189-191, 204-230; Mehmet Ali Kapar, *İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi*, İstanbul 1998, s. 62-103, 105-110; a.mlf., *Halîfeliğin Emevîlere Geçiş ve Verasete Dönüşmesi*, İstanbul 1998, s. 47-90; C. Zeydan, *İslâm Uygarıkları Tarihi* (trc. Necdet Gök), İstanbul 2004, s. 173-174; Ali Aktan, “Memlûklülerde Saltanat Değişikliği Usulü”, *EAÜİFD*, sy. 9 (1990), s. 270-277; Hüseyin Tekin Gökmenoğlu, “İslâm Kamu Hukuku ve Siyasî Düşüncesinde Veliaht Tayini ve İstihlaf (Kaynak ve Tarihi Süreç Eleştirisi)”, *SÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 7, Konya 1997, s. 245-262; A. Ayalon, “Wali al-'Ahd”, *EI*² (İng.), XI, 125-126; Mustafa Fayda, “Ahidnâme”, *DİA*, I, 535-536; Cengiz Kallek, “Biat”, a.e., VI, 120-124; M. Akif Aydın, “İstihlâf”, a.e., XXIII, 337-339.

SAİM YILMAZ

VELÎD I (الوليد)

Ebü'l-Abbâs el-Velîd b. Abdülmelik
b. Mervân b. Hakem
el-Ümevî el-Kureşî
(ö. 96/715)

Emevî halifesi (705-715).

52 (672) yılında Medine'de doğdu. Annesi Abs kabilesinden Vellâde bint Abbas'tır. Kardeşleri Süleyman ve Mesleme ile birlikte özel hocaların gözetiminde yetişti. Oğullarının eğitimiyle bizzat ilgilenip bazan onları imtihan eden Abdülmelik hocalardan oğullarına Kur'an okumayı, bir idareci için önemli olan güzel konuşmayı ve şiiri öğretmelerini, ayrıca güzel ahlâk kazandırmalarını isterdi. Abdülmelik'in Velîd'e Arapça hocaları tuttuğu halde Velîd'in bu konuda başarılı olamadığı ve halifeliği döneminde de konuşurken önemli dil hataları yaptığı kaydedilmektedir. Velîd'in bilinen ilk görevi 77 (696) yılındaki Bizans seferine kumandan tayin edilmesidir. Bir yıl sonra hac emirliği yaptı. Abdülmelik, ba-

basının kendisinden sonra veliaht olarak belirlediği kardeşi Abdülazîz'in vefatının ardından büyük oğlu Velîd'i birinci, diğer oğlu Süleyman'ı ikinci veliaht tayin etmişti (85/704). I. Velîd babasının vefatı üzerine hilâfet makamına geçti (Şevval 86 / Ekim 705).

Her yönüyle kuvvetli bir ülke devralan Velîd, başta Irak umumi valisi Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî olmak üzere bu başarıda payı bulunan valileri görevlerinde bıraktı ve onların tecrübelerinden faydalandı. Onun daha sonra devlet görevlerinde Kaysîler'i tercih ettiği belirtilmektedir. Velîd, Hulefâ-yi Râşidîn döneminde gerçekleşen ilk büyük fetihlerden altmış yıl sonra İslâm tarihinin ikinci büyük fetih harekâtını başlattı. Mâverâünnehir fâtihî Kuteybe b. Müslim, Sind ve civarının fâtihî Muhammed b. Kâsım es-Sekafî, Anadolu ve Kafkasya seferlerinin meşhur kumandanı Mesleme b. Abdülmelik, İspanya fâtihleri Târik b. Ziyâd ile Mûsâ b. Nusayr önemli fetihler gerçekleştirdiler. Horasan Valisi Kuteybe b. Müslim 90 (708-709) yılında Ceyhun nehrini geçerek Sagâniyân, Toharistan, Beykent ve ardından Mâverâünnehir fetihleri için büyük önem taşıyan Buhara'yı ele geçirdi. 92'de (710-11) Sicistan Türk Hükümdarı Rutbîl'in barış isteğini kabul ederek bölgeyi hâkimiyeti altına aldı. Ertesi yıl Hârizm melikini (Afrigoğulları) vergiye bağladı. Mâverâünnehir'in en müstahkem şehri olan, Hindistan, İran ve Türk ülkelerinden gelen ticaret yollarının kesiştiği noktada bulunan Semerkant'ı fethetti (93/711-12). Bir yıl sonra Şâş ve Fergana fetihlerini gerçekleştirdi. 95'te (714) gerçekleştirdiği seferde Haccâc'ın ölüm haberini alınca Merv'e döndü. Ancak Horasan'ı Irak valiliğinden ayırıp müstakil hale getiren ve Kuteybe'yi oraya vali tayin eden I. Velîd'in emriyle fetihlerine devam etti. 96 (715) yılında çıktığı son seferinde Çin sınırlarına en yakın şehir olan Kâşgar üzerine yürüdü. Bu sırada Halife Velîd'in öldüğünü ve yerine kendisine kin besleyen Süleyman'ın geçtiğini haber aldı. I. Velîd döneminde doğu cephesinde ikinci fetih hareketi Sind bölgesinde gerçekleştirildi. Haccâc tarafından 89 (708) yılında Sind valiliğine tayin edilen Muhammed b. Kâsım, Deybül üzerine gidip şehri ele geçirdi (93/712). Ardından Nirûn, Sivistan (Sedûsân), Brahmanâbâd ve Mûltan fethedilerek Sind topraklarının tamamı hâkimiyet altına alındı. Böylece 92-96 (711-715) yıllarındaki fetihlerle bugünkü Belûcistan'dan Hindistan'da Kathiavar'a kadar bütün İndus vadisi İslâm egemenliğine girmiş oldu.

Fetihlerin ikinci cephesini Anadolu (Bizans) ve Kafkaslar teşkil etti. Halifenin kardeşi Mesleme 88-89 (707-708) yıllarında Bedendûn (Pozantı) çevresini, Tuvâne (Tyanâ) ve Ammûriye ile (Amorion) Eskişehir'i zaptetti. 91'de (710) el-Cezîre, İrmîniye ve Azerbaycan valiliğine getirilen Mesleme, aynı yıl Kafkasya cephesinde Hazarlar'a karşı düzenlediği seferlerde bazı şehir ve kaleleri ele geçirdi. 92-93 (711-712) yıllarında Amasya'yı ve bölgedeki bazı merkezleri, 95'te (714) Kafkasya cephesinde bölgenin en müstahkem şehri Derbend'i ve çevresini fethetti. Ayrıca Cerâcime üzerine giderek Amanos bölgesini hâkimiyet altına aldı.

Fetihlerin üçüncü cephesi Kuzey Afrika ve Endülüs oldu. Halife, İfrîkiye ve Mağrib valiliğini Mısır valiliğinden ayırıp doğrudan hilâfet merkezine bağlamıştı. Bu sırada Mağrib-i Evsat'ın fethini tamamlamış olan İfrîkiye Valisi Mûsâ b. Nusayr, Mağrib-i Ak-sâ'yı fethetmek için harekete geçti (87/706); iki yıl içerisinde Sebte (Ceuta) hariç Kuzey Afrika'nın tamamı İslâm egemenliğine girdi. Sardinya, Mayurka ve Minorca adaları, Sicilya'daki bazı şehirler ele geçirildi. Mûsâ b. Nusayr, 92 (711) yılı ilkbaharında kendisine bağlı Tanca Valisi Târik b. Ziyâd'ı İspanya'ya gönderdi. Daha sonra kendi adıyla anılacak olan boğazı geçerek İspanya fethini başlatan Târik, Vâdii-lekke savaşında Vizigotlar'ı ağır bir yenilgiye uğrattı. Ardından kısa sürede Malaga (Mâleka), Elvira (İlbîre), Cordoba (Kurtuba), Ecija (İsticce) ve başşehirleri Toledo'yu (Tuleytula) fethetti. Fetih haberlerini aldıktan sonra 93 (712) yılında Endülüs'e geçen Mûsâ b. Nusayr da başka bir güzergâh izleyerek Sevilla (İşbiliye), Carmo-na (Karmûne), Nieble (Leble), Merida'yı (Mâride) ele geçirdi ve ertesi yıl Târik b. Ziyâd ile Toledo'da buluştu. İki kumandan fetih harekâtını İspanya'nın kuzeyine doğru iki koldan sürdürdü. Üç yıl gibi kısa bir süre içinde kuzeyde küçük bir bölge olan Asturias dışında İspanya'nın tamamına yakını ele geçirildi. Mûsâ ile Târik, Zilkade 95'te (Temmuz-Ağustos 714) Halife Velîd'in emriyle Dimaşk'a dönmek üzere Endülüs'ten ayrıldı. Bu fetihler neticesinde İslâm orduları Fransa içlerine kadar ilerledi ve Emevî Devleti'nin sınırları Türkistan'dan Fransa içlerine, Anadolu'dan Hindistan'da Kathiavar'a kadar genişledi. Emevî Devleti, Velîd zamanında askerî gücünün zirvesine ulaştı. Yine bu fetihler sayesinde gelecekte İslâm'ın bayraktarlığını yapacak olan Türkler arasında İslâm'ın yayılması yolunda önemli başarılar elde edildi.